

POZNÁMKY K NĚKTERÝM ODBORNÝM TERMÍNŮM V NOVĚJŠÍ ČESKÉ GEOMORFOLOGICKÉ LITERATUŘE

J. Krejčí

Jiráskova 1a, 602 00 Brno, Československo

Došlo: leden 1991

SOUHRN

Autor se zabývá některými odbornými termíny v novější české geomorfologické literatuře z hlediska zásad vědecké terminologie a jazykové správnosti.

Poněvadž jde z největší části o termíny české, je spis napsán v českém jazyce. Své poznámky k několika termínům jinojazyčným autor stručně uvádí i v anglickém summary.

SUMMARY

COMMENTS ON SOME SCIENTIFIC TERMS IN THE NEWER CZECH GEOMORPHIC LITERATURE

Some scientific terms in the newer Czech geomorphic literature are judged in the present article from the standpoint of the requirements of scientific terminology, which are namely: exactness of significance, unambiguity, and linguistic correctness of the terms.

The majority of terms to which the critical comments of the author pertain, are Czech words. Therefore the comments on them cannot be of interest for foreign readers. By this reason the article is written in Czech.

But the comments on three terms might be interesting for foreign scientists too and therefore they will be mentioned here.

The first of these comments criticises the fact that one and the same major geologic and geomorphic unit bears an other name in the geologic, and an other in the geomorphic and geographic literature. It is the case of the Bohemian Massif (Český masiv) which in the Czech geomorphic and geographic literature is called the Bohemian Highlands (Česká vysočina). This double denomination is inconsistent with the terminological requirement that different names should not be given to phenomena that are object of study of related scientific branches. The appropriate name is the Bohemian Massif, because it best denotes the fundamental geologic and geomorphic character of this formation.

The second comment concerns the question whether in the area of the Czech Republic exist etchplains, as some Czech geomorphologists believe. The author of this comment is not convinced of their presence for two reasons: (1) during his investigations in the area in question he nowhere met a flat surface of greater extent composed of bare rock; (2) the geologic profiles and photographs in the literature which should depict etchplains in the Czech Republic show everywhere a continuous mantle of weathered material.

The objects of the third comment are the terms platform, platform mantle, and platform stage of evolution, used in the newer Czech geomorphic and geologic literature. Owing to the fact that these terms are there not precisely defined, and that the real meaning of the word platform, which signifies a flat surface, is not taken into account, misunderstandings in the comprehension and interpretation of these words arise. Therefore the author recommends to substitute the word platform with the term kraton or kratogen.

1. ÚVOD

Soubor odborných názvů neboli termínů určitého oboru tvoří jeho odborné názvosloví (terminologii) (Havránek-Jedlička 1986). Jak správně napsal Ivan (1983), „terminologie by měla být prostředkem pro přesné, stručné a výstižné označení jevů, vztahů a metod výzkumu“.

Je proto třeba v každém vědním oboru věnovat bedlivou pozornost tvorbě, výběru vhodných termínů a způsobu jejich užívání. V novější české geomorfologické literatuře se podle mého názoru tento požadavek ne vždy dostatečně uplatňuje. Chci proto v této práci na některé takové případy upozornit. K tomu je třeba si nejprve ujasnit pojem vědeckého termínu.

2. VĚDECKÝ TERMÍN A JEHO VÝZNAM

Havránek a Jedlička (1986) definují termín takto: „Pokud slova přesně vystihují pojmy, věci, jevy příslušného oboru, jsou to odborné názvy neboli termíny“. Váša a Trávníček (1937) definovali termín jako odborný název s přesně vymezeným významem. Kocourek (1965) podal podle mého mínění nejlepší definici termínu, která zní: „Termín je definované slovo nebo sousloví“. Sousloví je podle Váši a Trávníčka (1937) „skupina slov významem k sobě patřících“. Podle Havránka a Jedličky (1986) je „víceslovným“ a „ustáleným spojením slov pro určitou významovou jednotku“.

V geografii včetně geomorfologie se termíny druhu sousloví zpravidla skládají ze dvou slov. V některých případech obě slova jsou po stránce gramatické vlastní jména zeměpisná, např. České Budějovice, Vysoké Tatry aj. V jiných případech jedno slovo sousloví, zpravidla první, má povahu přídavného jména odvozeného od vlastního jména zeměpisného a druhé slovo má povahu druhového jména určujícího druh geografického jevu, o který v daném případě jde, např. Bobravská vrchovina.

Za druhové jméno v přesném významu tohoto pojmu je třeba považovat jen takové jméno, které určuje příslušnost pojmenovaného jevu k určité, vědecky definované kategorii jevů, jako je např. vrchovina. Za druhové jméno nelze považovat takové slovo v sousloví, které má povahu jména obecného. Jména obecná jsou podstatná jména, která neoznačují určitou osobu nebo zvíře nebo věc, ale označují je obecně. Takovým obecným jménem je např. slovo les v názvu Český les.

Aby vědecké termíny plnily svůj úkol, tj. podávat přesnou informaci, musí mít určité vlastnosti. Autoři, kteří se zabývali problematikou vědeckých termínů, shodují se na stanovisku, že jsou to zejména tyto vlastnosti: významová přesnost, logičnost, jednoznačnost, systematická a jazyková správnost. (Srov. Lotte 1962, Kocourek 1965, Ivan 1983). Lotte zdůrazňuje, že se nesmí připustit, aby termín vzbuzoval nesprávné nebo nejasné představy o pojmech, předmětech, jevech apod., jichž se termíny týkají a o vztazích mezi nimi. Termín a jeho součásti se musí používat v hranicích určitého vědního oboru a v oborech příbuzných jen v jednom význa-

mu. S tím souvisí nutnost, aby byla shoda mezi slovním zněním termínu a jeho smyslovým obsahem. Zvláště zjevná neshoda, tvrdí Lotte, se projevuje tehdy, když jednotlivá slova termínu jsou opět termíny a patří ke stejné nebo příbuzné soustavě terminologie, jsou však použita v jiném významu. Lotte poukazuje též na skutečnost, že každý termín obvykle chápeme jako celek, protože vyjadřuje samostatný vědecký technický pojem. Pro systematickosti je proto velmi důležité, aby se v termínu jasně rozlišovaly významy jeho součástí a aby tyto významy nebyly v rozporu s významem (smyslovým obsahem) celého termínu.

3. POSOUZENÍ NĚKTERÝCH TERMÍNŮ V NOVĚJŠÍ ČESKÉ GEOMORFOLOGICKÉ LITERATUŘE Z HLEDISKA POŽADAVKŮ TERMINOLOGIE

3.1. Jeden z termínů v novější české geomorfologické literatuře, který se podle mého názoru neshoduje s terminologickými zásadami, je název Česká vysočina jako označení pro geologický a geomorfologický celek, který se jiným názvem označuje Český masív. Názevu Česká vysočina místo názvu Český masív užívá většina českých geografů, kdežto geologové v naprosté většině používají názvu Český masív. Jedinou výjimkou mezi geology v tomto směru je, pokud je mi známo, Ložek, který v jednom díle střídavě použil obou názvů (Ložek 1973).

Důvodů, proč název Česká vysočina nelze považovat za správný termín, je několik. Předně nesplňuje podmínku, že termín a jeho součásti se mají používat v hranicích určitého vědního oboru a v disciplínách příbuzných jen v jednom významu (a tedy v jednom znění), a že termín musí být jednoznačný. Ve jménu Česká vysočina však druhové jméno vysočina má zcela jiný věcný neboli lexikální význam než slovo masív v názvu Český masív.

Termín masív v názvu Český masív je geology definován jako „troska hercynského tektogénu, který probíhal napříč Evropou od Pyrenejského poloostrova až k Černému moři“ (Misař a kol. 1983). Je to blok varisky (hercynsky) zcela konsolidovaný a představuje starý zpeněplenizovaný horský systém, zmlazený morfologicky jen saxonskou kernou tektonikou (Svoboda a kol. 1964).

Zastánci názvu Česká vysočina definují druhové jméno vysočina různým způsobem. Podle Hromádky (1968) „vysočinou nazýváme rozsáhlejší vyvýšené plochy s pohorími, hornatinami, pánvemi a jinými velkotypy“. Geomorfologové Geografického ústavu ČSAV definují vysočinu v obecném významu takto: vysočina — souborné označení členitého georeliéfu v nadmořských výškách nad 300 m; podle relativní výškové členitosti se dále dělí na pahorkatiny, vrchoviny, hornatiny a velehornatiny (Demek ed. a kol. 1987).

Definici dvojslovného názvu Česká vysočina jako geografického (resp. geomorfologického) termínu vystihujícího specifitnost České vysočiny ve srovnání s jinými vysočinami, ani zdůvodnění potřeby užívat tohoto názvu vedle nebo místo názvu Český masív, jsem v české geomorfologické literatuře nenašel. Údaj geomorfologů Geografického ústavu ČSAV, že Česká vysočina je „část zemské kůry v Evropě která se stabilizovala hercynským vrásněním v prvohorách“, ani jejich konstatování, že „Česká vysočina tvoří stabilní jádro západoevropské platformy“ (Demek ed. a kol. 1987), za takové definice nelze podle mého mínění považovat, protože ve skutečnosti to jsou definice nikoliv druhového jména vysočina, ale druhového jména masív, resp. kraton.

Při používání názvu Česká vysočina pro označení Českého masívu také vznikají obtíže při líčení historie geologického a geomorfologického vývoje této oblasti. Jak známo, v některých obdobích neměl Český masív geomorfologický ráz výškově značně členitého reliéfu (vysočiny). Po vyvrásnění koncem prvohor prodělala zvrásněná struktura hercynid několik fází zarovnání. Nejstarším výsledkem zarovnání je tzv. předkřídový zarovnaný povrch. Snad již koncem druhohor a v paleogénu vznikl tzv. starotřetihorní (paleogenní) zarovnaný povrch (srov. Demek ed. a kol. 1987 aj.), který patří do kategorie parovin. Paleogenní parovina Českého masívu byla deformována saxonskou tektogenezí. Teprve tímto dějem se vytvořil výškově velmi členitý reliéf zhruba v nynější podobě.

Nelze proto psát, že „starotřetihorní zarovnaný povrch vysočiny byl zvlněn“ (Demek ed. a kol. 1987), nebo že „pohybový popud z karpatské oblasti dal tak i staré zarovnané hmotě bloku České vysočiny nové výšky a hloubky, svahy a spády“ (Kunský 1968).

Používání názvu Česká vysočina vede i k nežádoucímu a terminologicky nesprávnému, protože matoucímu jevu, když v jedné a téže geologicko-geografické publikaci geologové píší o Českém masívu a geografové o České vysočině, jak se stalo v závažném díle „Československá vlastivěda, díl I., svazek 1. Příroda“ z r. 1968. Také z hlediska výuky na nižších stupních škol není žádoucí, aby v hodině zeměpisu se žáci učili o České vysočině a v geologii o Českém masívu.

Používání názvu Česká vysočina pochází z dob značně vzdálených, kdy většina geografů neměla hlubší geologické vzdělání a dávala přednost orografickému popisu před analytickým postupem. V nynější době, kdy důkladná znalost geologie, zejména strukturní, je důležitým předpokladem úspěšné práce v geomorfologii, nelze s používáním názvu Česká vysočina místo názvu Český masív souhlasit.

Kdyby se upustilo od názvu Česká vysočina, bylo by možno Českomoravské a Dražanské vrchoviny vrátit druhový název vysočina. Tím by se vyjádřila specifčnost těchto dvou geomorfologických celků a jejich naprostá odlišnost od jiných geomorfologických jednotek, které nyní rovněž nesou druhový název vrchovina, jako např. Bobravská vrchovina, Děčínská vrchovina, Vizovická vrchovina aj.

3.2. Důležitým terminologickým požadavkem, jak jsme již uvedli, je, aby termíny vzbuzovaly správné a jasné představy o vztazích mezi předměty a jevy, jichž se týkají. Tento požadavek podle mého názoru nespĺňují některé názvy dílčích částí vyšších geomorfologických celků, s nimiž se setkáváme v novějších geomorfologických členěních České republiky (Czudek ed. a kol. 1972; Demek ed. a kol. 1987).

Dělí-li se např. Českomoravská vrchovina jako podsoustava (oblast) na řádově nižší jednotky (celky) s názvy Křemešnická vrchovina, Hornosázavská pahorkatina, Křížanovská vrchovina aj., nelze z těchto názvů poznat, že to nejsou samostatné jednotky, ale části Českomoravské vrchoviny. Právě tak není možno z názvů ještě nižších jednotek (okrsků) poznat jejich příslušnost k jednotkám nejbližší vyšším. Např. z názvů Jindřichohradecká pahorkatina nebo Žirovnická pahorkatina nelze poznat, že to jsou části Křemešnické vrchoviny a tím i Českomoravské vrchoviny.

Domnívám se, že pro praktické užívání širokou veřejností by pro označování dílčích částí vyšších geomorfologických celků byl vhodnější následující způsob: Místo druhového jména tvořeného morfografickým termínem vrchovina, pahorkatina aj. by bylo třeba užít výrazu oblast pro větší dílčí části nadřazeného celku a výrazu okresek pro části oblastí, a to ve spojení s vlastními zeměpisnými jmény. Např. místo názvu Křemešnická vrchovina psát Křemešnická oblast Českomoravské vrchoviny,

místo Jindřichohradecká pahorkatina psát Jindřichohradecký okrsek Křemešnické oblasti Českomoravské vrchoviny apod. Popřípadě, kdyby to vzhledem k svéráznosti geomorfologického rázu určitého souboru tvarů zemského povrchu bylo nutné, rozlišit ještě díle části okrsku a potom psát např. Ratibořská část Jindřichohradeckého okrsku Křemešnické oblasti Českomoravské vrchoviny.

Tomuto mému návrhu na vyjádření vztahů mezi řádově vyššími a nižšími geomorfologickými jednotkami by jistě bylo možno vytknout přílišnou délku názvů, zejména kdyby šlo o pojmenování řádově nejnižších jednotek. Podle mého názoru by tato nevýhoda byla vyvážena jasnější lokalizací geomorfologických jednotek. Kromě toho míním, že při třídění reliéfu zemského povrchu není třeba, aspoň ne ve všech případech, jít až do řádově nejnižších jednotek. Např. (abych uvedl příklady z území, která dobře znám z terénu) Jindřichohradeckou pahorkatinu by nebylo třeba dělit ještě dál na Ratibořskou pahorkatinu, Jindřichohradeckou kotlinu a Žirovnickou pahorkatinu, jak je uvedeno v díle Demek ed. a kol. z r. 1987, poněvadž geologickými a geomorfologickými poměry se nijak podstatně neliší. Kromě toho tzv. Jindřichohradecká kotlina svým geomorfologickým rázem nespĺňuje podmínky stanovené v citovaném díle, že „kotlinu je výrazně vhloubená sníženina obklopená na všech stranách vyšším terénem.“

Jiný příklad ne dosti jasného vyjádření vztahu mezi řádově vyššími a nižšími geomorfologickými jednotkami je členění nadřazeného geomorfologického celku zvaného České středohoří na řadu nižších jednotek, které mají opět druhový název středohoří: Verneřické středohoří, Benešovské středohoří, Ústecké středohoří, Litoměřické středohoří, Třebušinské středohoří a další, celkem 11 dílčích jednotek Českého středohoří, které všechny mají druhový název středohoří (Demek ed. a kol. 1987). Přitom název středohoří jako geomorfologický pojem není definován. Je-li opravdu nutné dělit České středohoří na tolik dílčích jednotek, pak by bylo podle mého mínění vhodnější zase užít termínů oblast a okrsek. Např. Litoměřický okrsek Verneřické oblasti Českého středohoří.

3.3. Kdyby se při geomorfologickém členění reliéfu zemského povrchu místo druhových jmen pahorkatina, vrchovina atd. v názvech nižších dílčích jednotek použilo názvů oblast, okrsek, bylo by možno se vyhnout rozporu s podmínkou jednoznačnosti vědeckého termínu. Tento rozpor spočívá ve skutečnosti, že některé části vyššího, nadřazeného geomorfologického celku, který na základě určitých kritérií byl zařazen do určité kategorie, např. do kategorie vrchovin a nese proto druhové jméno vrchovina, byly zařazeny do jiné, řádově nižší nebo vyšší kategorie, např. pahorkatina a nesou proto druhové jméno pahorkatina. Např. okrsky Křížanovské vrchoviny Novoměstská pahorkatina, Bobrovská pahorkatina, Velkomeziříčská pahorkatina aj. Jindy se zase setkáváme s tím, že zatímco nadřazený geomorfologický celek má druhové jméno pahorkatina, jeho některé dílčí části mají druhové jméno vrchovina. Např. Jevišovická pahorkatina má okrsky s názvy Hartvíkovská vrchovina a Moheleňská vrchovina. Nebo nadřazený celek Benešovská pahorkatina má okrsky s názvy Jílovská vrchovina, Netvořická vrchovina, Neveklovská vrchovina a Velkopopovická vrchovina. Sýkořská hornatina je okrskem Nedvědicke vrchoviny aj. (Srov. Demek ed. a kol. 1987).

3.4. S terminologickým požadavkem jazykové správnosti termínu je v rozporu termín „bazální zvětrávací plocha“, hojně používaný v novější české geomorfologické literatuře. Chyba je v užití slova „zvětrávací“. Podle definice Demka (1987) názvem bazální zvětrávací plocha se označuje kontakt mezi zvětralínou a matečnou

horninou. Přesněji řečeno znamená styčnou plochu zvětralinového pláště s nezvětranou nebo navětranou podloží horninou.

Slovo „zvětrávací“ je přídavné jméno patřící mezi přídavná jména odvozená od sloves příponou -cí. Přídavná jména odvozená od sloves se nazývají deverbativní a zpravidla vyjadřují vlastnosti vyplývající ze slovesného děje. Přídavná jména odvozená příponou -cí mají význam účelový, tj. vyjadřují vlastnost předmětu jako nástroje (prostředku) určeného pro jistou činnost, jako např. práci prostředek, oznamovací věta aj. (Havránek a Jedlička 1981). Proto výraz „zvětrávací plocha“ znamená plochu, která zvětrává. Správné pojmenování by podle mého mínění bylo „podloží plocha zvětralinového pláště“.

3.5. V souvislosti s názvem bazální zvětrávací plocha je podle mého názoru třeba se zabývat otázkou, zdali se na území České republiky vyskytuje zarovnaný povrch zvaný etchplain, jehož název v novější české geomorfologické literatuře se píše etchplén. V dosavadní české geomorfologické literatuře se přítomnost tohoto druhu zarovnaného povrchu uvádí hlavně z Českého masívu (Czudek a Demek 1970; Demek 1986; Demek ed. a kol. 1987). Anglické slovo etch znamená leptat a proto etchplain v přesném překladu znamená vyleptaná rovina nebo planina. Demek (1987) definuje etchplén takto: „Zarovnaný povrch označovaný jako etchplén je v podstatě obnažená a zčásti přemodelovaná bazální zvětrávací plocha na styku skalního podloží a zvětralin staršího topografického povrchu (zejména paroviny)“. Na jiném místě téže knihy Demek píše: „...zarovnaný povrch typu etchplénu, který vznikl přemodelováním bazální zvětrávací plochy...“. Případnější je patrně první Demkova definice, z níž, podobně jako např. z výkladu, který podal Thornbury (1956), plyne, že etchplén je v podstatě skalní podloží zbavené zvětralinového pláště. Jak připomněl Thornbury (1956), podle představy tvůrce termínu etchplain F. J. Waylanda proces zvaný etching (leptání) se vyznačuje opakovaným odstraňováním zvětralin s povrchu skalního podloží a jejich novým vznikem v nižší poloze. Proto během doby se tvoří několik etchplénů v úrovních postupně nižších než byla výšková úroveň, na níž bylo skalní podloží poprvé zbaveno zvětralinového pláště.

Na rozdíl od některých českých geomorfologů nejsem přesvědčen, že se na území České republiky vyskytují etchplény. Vedou mne k tomu následující důvody:

A. Při svých výzkumech v různých částech České republiky jsem nikde neviděl zvětralinami nekryté skalní podloží na rovných plochách větších rozměrů.

B. Obrázky v geomorfologické literatuře, které mají znázorňovat svislé řzy etchplény v Českém masívu (Czudek a Demek 1970; Demek 1987), ukazují, že skalní podloží je kryto zřetelným a dosti mocným zvětralinovým pláštěm.

C. Fotografie v díle Demek (1987), str. 214 a barevné fotografie v knize Demek ed. a kol. (1987), str. 307 a 503, které mají znázorňovat etchplény, všechny ukazují v celém plošném rozsahu znázorněných míst terén porostlý hojnou vegetací, což svědčí o přítomnosti zvětralinového pláště a ne o odkrytém („vyleptaném“) skalním podloží.

Pokud jde o vznik etchplénů vůbec, naskýtají se podle mého mínění následující otázky teoretického rázu, na něž jsem dosud v geomorfologické literatuře nenašel odpovědi:

A. Proč na rovném nebo jen mírně zvlněném zarovnaném povrchu mohly v některém období vznikat a hromadit se zvětralininy ve značné mocnosti a proč v jiném období na téže rovném nebo jen málo zvlněném povrchu byly podmínky pro vznik zvětralin vystřídaný podmínkami způsobujícími odnos zvětralin až na jejich skalní podloží?

B. Které rušivé děje tento odnos provedly?

C. Mohl mít ron nebo plošný splach na rovném nebo jen mírně zvlněném území sílu potřebnou k odnosu zvětralín, zejména když jejich vodnost byla vlivem pro pustnosti zemin zmenšována vsakem?

D. Mohla na převážně soudržných, protože jílovito-hlinitých zvětralínách tak účinně působit větrná eroze?

Proto považují možnost vzniku etchplénů v České republice za velmi nepravděpodobnou.

3.6. Považují za potřebné zamyslet se nad třemi termíny, které spolu těsně souvisejí. Jsou to termíny platforma, platformní pokryv a platformní vývoj. Do české geomorfologické a geologické literatury byly zavedeny zhruba v šedesátých letech tohoto století, a to, jak se domnívám, vlivem literatury sovětské. Zamyslet se nad těmito výrazy považují za potřebné z několika důvodů.

Studujeme-li české geomorfologické a geologické publikace, v nichž se o platformách pojednává (Svoboda a kol. 1964; Malkovský 1979; Demek a Zeman 1979, Mísař a kol. 1983; Svoboda a kol. 1983; Demek 1987; Netopil, Bičík a Brinke 1989) zjišťujeme především, že v žádné z nich se nepřihlíží k věcnému (lexikálnímu) významu slova platforma, které znamená plošinu. Ve většině těchto publikací se tvrdí že platforma se vyznačuje dvouetážovou stavbou tvořenou základem platformy neboli fundamentem a platformním pokryvem. Z tohoto údaje není jasné, k čemu se vztahuje označení platforma ve významu plošina, zda k fundamentu nebo k platformnímu pokryvu. Zde také narážíme na nejasný význam přídavného jména platformní. Přídavná jména s příponou -ní vyjadřují různá určení (Havránek a Jedlička 1986). Při konzultacích s pracovníky jazykové poradny brněnské pobočky Ústavu pro jazyk český ČSAV a s univ. prof. dr. M. Jelínkem, CSc., mi bylo řečeno, že termín platformní pokryv může znamenat buď pokryv pokrývající platformu, nebo platformu pokrývající své podloží.

Vznikají tedy otázky: pokrývá platformní pokryv platformu, nebo platforma pokrývá fundament? A jestliže má platforma dvouetážovou stavbu, proč se za platformu považuje celý Český masív (Svoboda a kol. 1964; Demek a Zeman 1979; Svoboda a kol. 1983), když se na něm usazovaly „platformní“ sedimenty pouze na jeho okrajích (Malkovský 1979)?

Nejasnosti jsou také v určení, co přesně znamená výraz platformní vývoj, resp. platformní etapa. V Encyklopedickém slovníku geologických věd (Svoboda a kol. 1983) stojí, že „počátek platformní etapy je dán počátkem formování platformního pokryvu, jehož zákonité narůstání je podmíněno charakteristickým režimem platformních pohybů“ (zde máme opět jiný, nikde nedefinovaný výraz „platformní pohyby“). S názorem, že platformní vývoj (etapa) je dán počátkem formování platformního pokryvu, souhlasí i údaj Malkovského (1979), že předplatformní formace Českého masívu pokračují na JZ, SZ a SV pod mocnou sedimentární pokrývkou západoevropské platformy. Podle Mísaře a kol. (1983) předplatformní vývoj Českého masívu ukončily poslední horotvorné fáze hercynského geotektonického cyklu koncem paleozoika. Po této předplatformní etapě následovala již etapa platformní.

Tím se dostáváme k další otázce: Je-li začátek platformní etapy dán počátkem formování platformního pokryvu, je pak možno považovat tzv. fundament za součást platformy?

Jiná otázka: V Encyklopedickém slovníku geologických věd stojí, že z historického hlediska vznikaly platformy konsolidací velkých oblastí zemské kůry vždy na konci

geotektonického cyklu. Z toho by plynulo, že název platforma je třeba vztahovat jen na fundament a že tedy nelze mluvit o dvouetážové stavbě platformem.

V Encyklopedickém slovníku geologických věd také stojí, že sedimentární pokryv je od fundamentu oddělen významnou regionální diskordancí indikující konec starého a začátek nového geotektonického režimu (cyklu). Je proto třeba se ptát, je-li správné dvě jednotky tak odlišné geologickým stářím, způsobem vzniku a geologickou stavbou (fundament a platformní pokryv) spojit v jeden, i když dvouetážový celek označovaný názvem platforma.

Jak jsme již uvedli, slovo platforma znamená plošinu. Ale např. Netopil (in Netopil, Bičík a Brinke 1989) píše, že epihercynská platforma je složitou mozaikou syneklíz a hrástí. Podobně píší o hrástích, prolomech, anteklízách a dalších tvarech platformem Demek a Zeman (1979). Je možno takto výškově členitý reliéf označovat názvem platforma? Podle mého názoru ne.

Domnívám se, že všem nejasnostem a rozporům spojeným s užíváním termínů platforma, platformní pokryv a platformní vývoj (etapa) by bylo možno se vyhnout kdyby se upustilo od těchto výrazů a pojednávalo se o kratonu nebo kratogenu a jeho sedimentárním pokryvu. Také v knize Demka a Zemana (1979) nalézáme ve výkladech o platformách výrazy „perikratonní pohyby a perikratonní prohýby“.

3.7. Po stránce jazykové není dobře utvořen termín „erozně strukturní reliéf“ (Demek a Zeman 1979). Slovo „erozně“ je příslovečné určení způsobu, které se v dané formulaci vztahuje k přídavnému jménu „strukturní“. Je to podobný případ jako např. ústavně právní výbor FS, kde se příslovečné určení způsobu „ústavně“ vztahuje k přídavnému jménu „právní“. Jde tedy o ústavní právo. A tak by termín „erozně strukturní reliéf“ mohl vzbuzovat představu, že jde o erozní strukturu, která však neexistuje. Pokud je mi známo, je termín „erozně strukturní reliéf“ zcela ojedinělý a např. Demek ho dc své učebnice geomorfologie (1987) nepojal.

3.8. Podle akademického Slovníku spisovného jazyka českého (Academia, Praha 1989) slovo „plochý“ znamená tvořící plochu bez nápadných vyvýšenin a prohlubenin, rovný. Proto podle mého názoru nejsou správné termíny „plochá vrchovina“ a „plochá hornatina“ (Demek ed. a kol. 1987). Plochá vrchovina má podle citovaného díla relativní výškovou členitost 150–200 m a plochá hornatina 300–450 m. To jsou hodnoty příliš vysoké než aby vyhovovaly věcnému významu slova plochý a běžné představě plochosti. I když jsou výrazy „plochá vrchovina“ a „plochá hornatina“ v citovaném díle vysvětleny a proto mají povahu výrazů definovaných přece jen soudím, že by místo slova „plochá“ byl vhodnější výraz „s malou relativní výškovou členitostí“ a místo slova „členitá“ (např. vrchovina) by byl lepší výraz „se značnou výškovou členitostí“. Ještě lepší a názornější by bylo psát např. vrchovina s relativní výškou 150–200 m atp.

3.9. Považuji také za potřebné se blíže zabývat termínem „typ reliéfu zemského povrchu“. V díle Demek ed. a kol. (1987) typem reliéfu zemského povrchu autoři rozumějí „víceméně výrazně omezené území se stejnorodým souborem tvarů zemského povrchu, které se nacházejí v určité nadmořské výšce a vyznačují se stejnými morfografickými rysy a stejnou genezí v závislosti na stejné geologické struktuře (morfostruktuře), stejném souboru reliéfotvorných pochodů a stejné historii vývoje“. Podobně definují typ reliéfu Demek a Zeman (1979) a Demek (1987). Všechny tyto definice jsou správné, až snad na to, že nadmořská výška není pro určení typu reliéfu rozhodující. Obsahu těchto definic plně vyhovuje výčet typů reliéfu pevnin

obsažený v knize Demek a Zeman (1979), např. sedimentární tabule, jednoduchá vrásová pohoří, příkrovová pohoří aj.

Tyto definice jsou v podstatě shodné s principem, z něhož vycházeli při stanovení typu reliéfu de Martonne (1929) ve své učebnici fyzické geografie a Fenneman (1928) při geomorfologickém členění USA. Tímto principem je názor, vyslovený W. M. Davisem, že reliéf zemského povrchu je výsledkem geologické struktury, geomorfologického procesu, který geologickou strukturu modeluje, a stavu, do něhož modelační účinky dospěly. Stručně řečeno, typ reliéfu zemského povrchu je určen strukturou, procesem a stadiem vývoje (převážně destruktčního).

V díle Demek ed. a kol. (1987) se však za typy reliéfu považují také pahorkatiny vrchoviny a hornatiny. Při jejich určování a vymezování se však autoři obsahem své definice typu reliéfu důsledně neřídili a za základní kritérium (určovací znak) vzali relativní výškovou členitost na ploše 4×4 km. Proto vztahují tyto názvy na složky reliéfu s různou geologickou strukturou. Tak druhovým názvem vrchovina označují např. stejně tak Mariánskolázeňskou vrchovinu složenou z proterozoických amfibolitů, dvojslídných svorů a biotitických rul, jako Děčínskou vrchovinu zbudovanou převážně z kvádrových pískovců svrchní křídý s proniky neovulkanických bazaltoidních hornin, i Vizovickou vrchovinu vytvořenou na zvrásněných horninách magurského flyše. Proto podle mého názoru nelze pahorkatiny, vrchoviny a hornatiny považovat za geomorfologické typy reliéfu, ale je třeba je pokládat jen za orografické druhy reliéfu. Jsou-li určovány podle relativní výškové členitosti stanovené na ploše 4×4 km, bylo by možno je nazvat morfometrické druhy reliéfu, obdobně termínu morfometrické typy reliéfu, jehož užil Demek (1987).

Podle mého mínění není také správné názvy pahorkatina, vrchovina a hornatina ve významu typů reliéfu dávat souborům geomorfologických celků, které se podstatně navzájem liší geologickým složením geologickým stářím a geomorfologickým vzhledem. Týká se to Krušnohorské hornatiny a Brněnské vrchoviny.

Do podsoustavy (oblasti) zvané v díle Demek ed. a kol. (1987) Krušnohorská hornatina jsou zařazeny jak Smrčiny a Krušné hory, složené z krystalinika, tak i geologicky mnohem mladší a geologickou strukturou zcela odlišná Děčínská vrchovina. K tomu ještě přistupuje, že geomorfologický celek určený jako vrchovina, je řazen do souboru označeného jako hornatina. To je v rozporu s požadavkem jednoznačnosti odborného termínu.

Podobně pod společný název Brněnská vrchovina jsou zahrnuty tři geomorfologické celky různého geologického složení, různého způsobu vzniku a odlišného geomorfologického vzhledu: Bobravská vrchovina, složená převážně z krystalinických hornin brněnského masívu, k nimž místy přistupují devonské sedimenty, s neogenními a kvartérními usazeninami vázanými hlavně na snížení, tektonicky rozčleněné v soustavu vyvýšenin a snížení (hrástí a prolomů); Dražanská vrchovina, která je v podstatě masívní geomorfologický celek se zpeněplenizovaným povrchem, složený z krystalinických hornin brněnského masívu a z mohutných komplexů zvrásněných devonských a spodnokarbonských hornin, místy krytých neogenními a kvartérními sedimenty; Boskovická brázda, příkopová struktura (jednostranný tektonický příkop) se souvislou výplní limnického permokarbonského, dlouhou 70 km, krytou neogenními a kvartérními sedimenty. Jako vhloubený celek je Boskovická brázda právě opakem vrchovin.

Podle mého názoru nejsou u uvedených dvou příkladů podsoustav žádné geologické a geomorfologické důvody, které by vyžadovaly sloučení geologicky a geomorfologicky tak odlišných celků, z nichž každý je geomorfologickou individualitou, v nadřazené jednotky (podsoustavy) označené jedním společným názvem. Také

autoři tohoto seskupení geomorfologických celků ve svém díle neuvádějí, z jakých zásad přitom vycházeli.

4. ZÁVĚR

Závěrem vyslovuji přání, aby kritické poznámky v tomto spisu obsažené nebyly považovány za snahu znevážit práce autorů, jichž se týkají, ale aby byly chápány tak, jak jsem je minil, tj. jako příspěvek k dalšímu rozvoji české geomorfologie.

Jazykové otázky ve statích 3.4, 3.6 a 3.7 jsem konzultoval s pracovníky Jazykové poradny brněnské pobočky Ústavu pro jazyk český ČSAV a s panem prof. dr. M. Je-
línkem, CSc.

LITERATURA

- Czudek, T., ed. (1972): Geomorfologické členění ČSR. *Studia Geographica* 23, Ggú ČSAV Brno, 137 s.
- Czudek, T., Demek, J. (1970): Některé problémy interpretace povrchových tvarů České vysočiny. *Zprávy Geografického ústavu ČSAV*, VII, 1, 9–28.
- Demek, J. (1987): Obecná geomorfologie. Academia, Praha, 476 s.
- Demek, J., ed. a kolektiv (1987): Hory a nížiny. (Zeměpisný lexikon České socialistické republiky). Academia, Praha, 584 s.
- Demek, J., Zeman, J. (1979): Typy reliéfu Země. Academia, Praha, 327 s.
- Fenneman, N. N. (1928): Physiographic divisions of the United States. *Annals of the Association of American Geographers*, XVIII, 4, 261–353.
- Havránek, B., Jedlička, A. (1986): Česká mluvnice. SPN, Praha, 568 s.
- Hromádka, J. (1968): Horopis. In: *Československá vlastivěda I*, sv. I. Orbis, Praha 435–481.
- Ivan, A. (1983): Některé problémy geomorfologické terminologie. *Zprávy Geografického ústavu ČSAV*, 20, 1, 15–33.
- Kocourek, R. (1965): Termín a jeho definice. *Československý terminologický časopis*, IV, 1–25.
- Kunský, J. (1968): Geologicko-zeměpisná charakteristika. In: *Československá vlastivěda I*, sv. I. Orbis, Praha, 19–24.
- Lotte, D. S. (1962): Tvoření soustavy vědeckých technických termínů. *Československý terminologický časopis*, I, 7–15.
- Ložek, V. (1973): Příroda ve čtvrtohorách. Academia, Praha, 372 s.
- Malšovský, M. (1979): Tektogeneze platformního pokryvu Českého masívu. Academia, Praha, 176 s.
- Martonne, E. de (1929): *Traité de géographie physique*. II. Le relief du sol. Armand Colin, Paris, 499–1057.
- Mísař, Z. a kol. (1983): Geologie ČSSR I. SPN, Praha, 333 s.
- Netopil, R., Bičík, I., Brinke, J. (1989): Geografie Evropy. SPN, Praha, 323 s.
- Svoboda, J. a kol. (1964): Regionální geologie ČSSR. Díl I., sv. I. Nakladatelství ČSAV, Praha, 377 s.
- Svoboda, J. a kol. (1983): Encyklopedický slovník geologických věd. Academia, Praha.
- Thornbury, W. D. (1956): *Principles of geomorphology*. John Wiley Sons, Inc., New York, 618 s.
- Váša, P., Trávníček, F. (1937): *Slovník jazyka českého*. Fr. Borový, Praha, 1747 s.